

מחקרי שורש

ירושלים והערים המתחרדות: משל לישראל

דן בן-דוד*

תקציר

המשך קיומה של החברה החרדית בישראל תלוי במשק לאומי חזק המסוגל לספק ביטחון כלכלי, ובצבא חזק המסוגל לספק ביטחון פיזי. לאור שיעור הגידול האקספוננציאלי של החברה החרדית – הכפלת חלקה באוכלוסיית ישראל בכל דור (החרדים מהווים כיום 6% מהסבים והסתבות במדינה, אבל כבר רבע מהתינוקות הם חרדים) – המשך קיומה של מדינת ישראל תלוי בחרדים. תלות הדדית זו מחייבת הפנמה מיידי של הכיוון בו צועדת ישראל ושל ההשלכות של כיוון זה על המדינה בכלל ועל החברה החרדית בפרט. תהליכי השינוי נמצאים כבר עתה בשלבים מתקדמים במספר ערים – שינויים מהירים מאוד בתמהיל בין קבוצות האוכלוסיה השונות בתוך העיר, לצד ירידה תלולה ומהירה ברמת החיים של העיר – מה שמאפשר הצצה אל העתיד הצפוי לכלל המדינה, אלא אם יטופל כל עוד ניתן לעשות זאת.

פתרון שיוכל להבטיח החזרת ישראל לתוואי ארוך-טווח בר קיימא חייב להתבסס על מהפכות במערכת החינוך ובעדיפויות התקציביות של הממשלה. מדובר בפתרון שאינו מכוון נגד החרדים אלא מבוסס על מטרה לאומית של הגברת השוויון בהזדמנויות, בזכויות ובחובות בקרב כל האזרחים. תהליכים חברתיים, כלכליים ופוליטיים, שישראל עברה ועוברת בעשורים האחרונים, הביאו את המדינה אל רגע האמת שלה. לא ניתן להפריז בחשיבות של הצורך בתפנית חדה ומהירה במדיניות. ערים חרדיות זקוקות לישראל כדי להבטיח את קיומן – אולם למדינה כולה אין מי שיבטיח את קיומה אם וכאשר היא תחל להידמות לערים החרדיות.

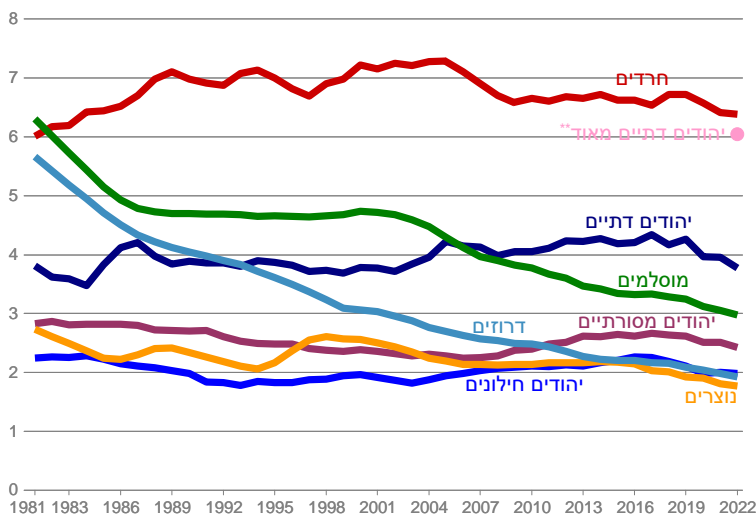
יולי 2024

* פרופ' דן בן-דוד, נשיא מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי וחבר סגל בחוג למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל-אביב. תודות לצוות החוקרות והחוקרים של מוסד שורש על עזרתם, הצעותיהם והערותיהם המועילות.

מבוא

בעוד שהחברה החרדית מוכנה לכאורה לחיות בעוני כדי לשמר את אורחות חייה, פריון הילודה הגבוה שלה – בהשוואה לכל קבוצות האוכלוסיה האחרות בישראל – מבטיח שלא רק החרדים יחיו בעוני אלא בסופו של דבר יחיו כך כל הסובבים אותם. מערי ישראל ניתן ללמוד עד כמה מהיר וכמה מקיף תהליך זה – ומה שהוא מרמז לגבי המדינה כולה כאשר ההרכב הדמוגרפי שלה ידמה יותר ויותר לזה של הערים שהפכו או הופכות לחרדיות.

תרשים 1
פריון ילודה בישראל
ממוצע ילדים לאשה*

* ממוצע נע של שלוש שנים המסתיים בשנה המופיעה על הציר האופקי.
** דתיים מאוד (שאינם חרדים) המתגוררים ביהודה ושומרון (מהווים 22% מסך הדתיים שם). הנתונים קיימים רק עבור שנת 2022.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אחמד חליחל ואיילת ציונוב

כפי שדווח על ידי המוסד לביטוח לאומי, שיעור העוני הממוצע בקרב פרטים ב-2022 היה 20.9% (קסיר, פינס ופלאם, 2022). ממוצע זה מסתיר פער עצום בין שיעורי העוני בקרב חרדים (39.5%), ערבים (38.9%) ויהודים שאינם חרדים (11.3%). אולם, בניגוד לפריון הילודה של המוסלמים בישראל – היורד במהירות בשני העשורים האחרונים ומתקרב לשיעורי הפריון של יהודים חילונים ומסורתיים, ערבים נוצרים ודרוזים – פריון הילודה של החרדים גדול פי שלושה בערך מזה של קבוצות האוכלוסיה האחרות (תרשים 1).

לצד פריון הילודה הגבוה מאוד

קיימת גם נחישותם של מנהיגי החרדים למנוע מילדי קהילתם לקבל (א) חינוך שיוכל לספק להם הזדמנויות לעבוד במשק גלובלי תחרותי ו-(ב) ידע על עקרונותיה של דמוקרטיה מודרנית. התוצאה היא חברה חרדית, הגדלה במהירות, שאינה יכולה לקיים את עצמה ואינה סובלנית לאורח חיים ליברלי, שהוא זה המספק לה שירותי בריאות ורווחה מודרניים לצד הגנה בפועל של צה"ל.

הגידול האקספוננציאלי של החברה החרדית משפיע הרבה מעבר למה שקורה בתוך אותה חברה. דרישות החרדים שכל הסובבים אותם יסתגלו לאורח חייהם המגביל, המפריד והמפלה, מצמצמות במידה ניכרת את היכולת של שאר התושבים החיים בקרבם לממש את אורח החיים הליברלי שהם מעדיפים – מה שמניע אותם לחפש סביבות ליברליות במקומות אחרים.

זהו סיפורן של מספר גדל והולך של ערים ושכונות בישראל – מה שממחיש תהליך שהוא משל לכל המדינה. עבודה זו מספקת מבט מהכיוון העירוני על כיוונה הכללי של ישראל. העובדה שמדובר בתהליך אקספוננציאלי (כלומר, תהליך המתפתח במהירות שאינה קבועה אלא שהולכת וגוברת), מחייבת טיפול מיידי, לפני שישראל תחצה את נקודת ה"אל חזור" הדמוגרפית-דמוקרטית, שאחריה לא ניתן יהיה להעביר בכנסת חוקים שכבר היום קשה מאוד להעביר.

המבט מירושלים

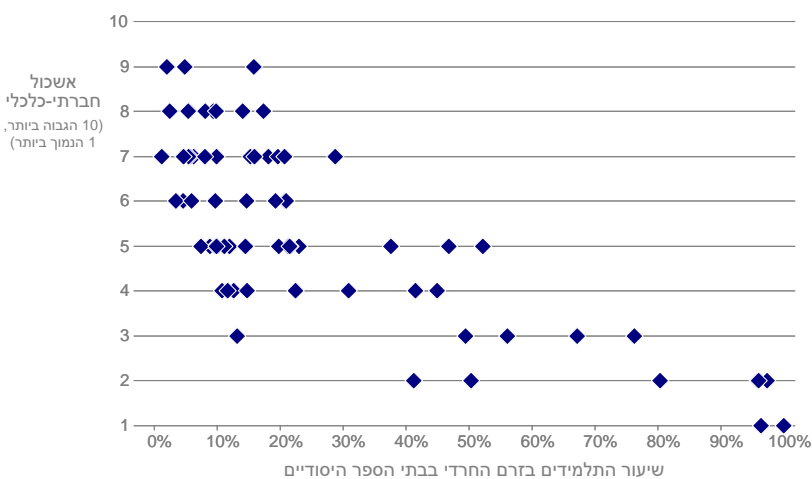
שיעור התלמידים החרדים בבתי הספר היסודיים מהווה אינדיקציה טובה לשיעור החרדים באוכלוסיית העיר, שכן הלימוד בבית ספר יסודי הוא חובה לכל ילדי ישראל. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס) מסווגת כל רשות מקומית לאשכול כלכלי-חברתי, המבוסס על נתונים דמוגרפיים, רמת חיים, השכלה, תעסוקה וכדומה. הסיווגים נעים בין אשכול 1 (הרמה הנמוכה ביותר) לאשכול 10 (הרמה הגבוהה ביותר). לאור שיעורי העוני הגבוהים בקרב משפחות חרדיות, ניתן לצפות שערים בעלות שיעור גבוה של חרדים תהיינה באשכולות הכלכליים-חברתיים הנמוכים יותר.

תרשים 2 מתמקד ברשויות מקומיות שבהן יש בתי ספר חרדיים, וממחיש את הקשר הברור בין שיעור התלמידים בבתי ספר יסודיים חרדיים מכלל תלמידי בתי הספר היסודיים לבין האשכול הכלכלי-

חברתי של העיר. באופן כללי, ככל שחלקם של התלמידים החרדים גדול יותר, כך הדירוג הכלכלי-חברתי של העיר נמוך יותר.

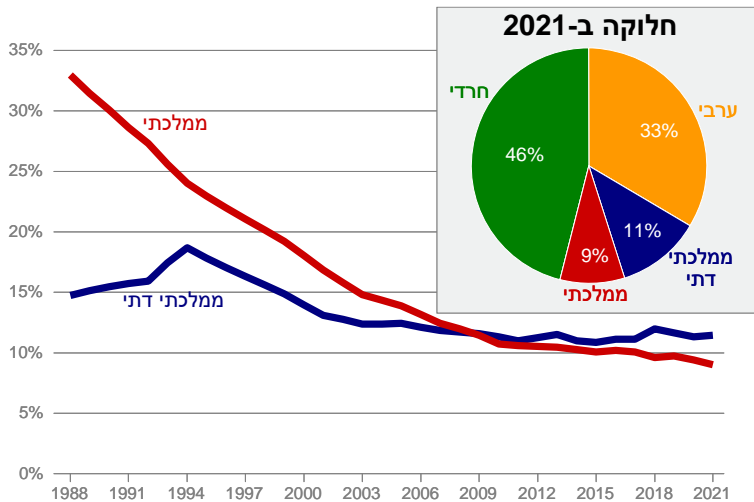
ירושלים, בירתה של ישראל, מהווה דוגמה לתהליך שינוי דמוגרפי שמלמד על הכיוון אליו צועדת המדינה כולה. הכללת ירושלים המזרחית – מדיניות שפוליטיקאים לא מעטים רוצים להחיל בכל יהודה ושומרון – כבר מבטיחה חלק נמוך יותר של יהודים לא-חרדים באוכלוסיית העיר. אך מהירות השינויים הדמוגרפים של העיר היא יוצאת דופן.

תרשים 2
הקשר בין אשכול חברתי-כלכלי לבין שיעור התלמידים בזרם החרדי בבתי הספר היסודיים
רשויות מקומיות עם בתי ספר בזרם החרדי, 2019

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד החינוך

שיעור התלמידים בבתי הספר היסודיים בירושלים לפי זרם חינוך תרשימים 3 1988-2021

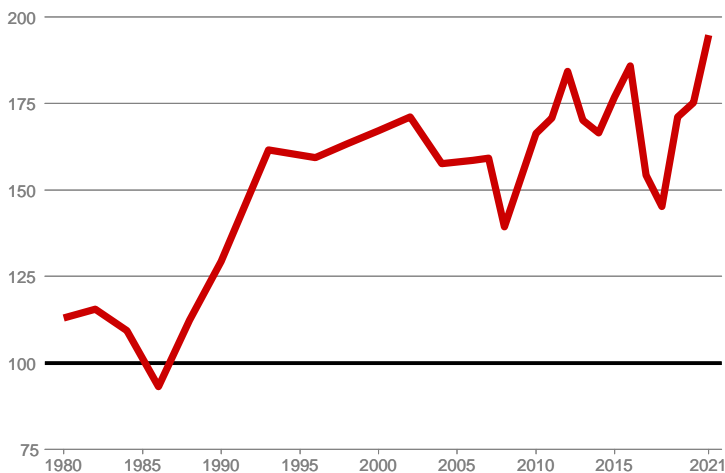

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות

חלקם של תלמידי בתי הספר היסודיים הממלכתיים בירושלים ירד מ-33% ל-9% תוך מעט יותר משלושה עשורים (תרשימים 3). גם שיעור התלמידים בבתי הספר בזרם הממלכתי-דתי ירד ל-11%, אם כי ירידה זו מתונה במידה ניכרת מהירידה בבתי הספר הממלכתיים. לפי מכון ירושלים למחקרי מדיניות (2023), כמעט מחצית מתלמידי בתי הספר היסודיים בעיר ב-2021 היו חרדים (46%) ואילו שליש היו תלמידים ערבים.

הבדלים עצומים בפירון הילודה הם רק קטליזטור לתהליך רחב הרבה יותר המתרחש בירושלים. השילוב של חוסר סובלנות כלפי חילונים החיים בעיר ונטל מס עירוני המוטל באופן לא פרופורציונלי על חלקם המתמעט של החילונים בעיר – הנוטים להיות משכילים יותר, עם הכנסות גבוהות יותר כתוצאה מכך – הוביל להגירה החוצה של יהודים חילונים מירושלים.

מספר היהודים העוזבים את ירושלים על כל 100 יהודים שעוברים אל ירושלים תרשימים 4 1980-2021

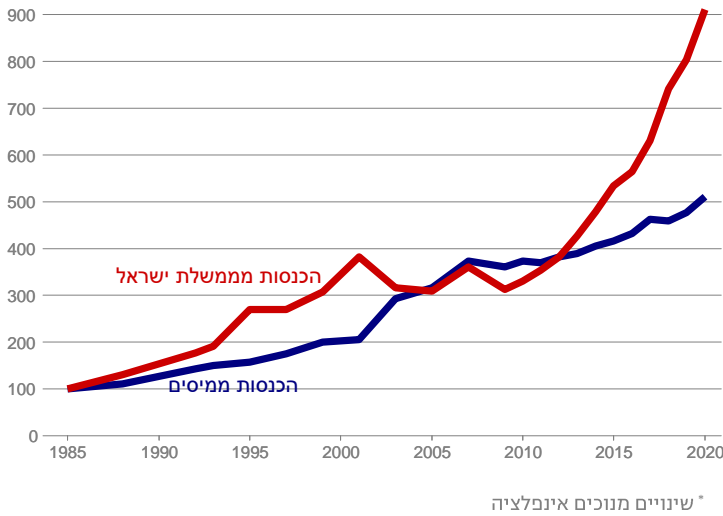

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות

בשנות ה-80, מספר היהודים שעזבו את ירושלים היה גבוה אך במעט מאלה שעברו אל העיר (תרשימים 4). בשנת 2021, כמעט שני יהודים עזבו על כל יהודי שעבר לירושלים. אמנם נתוני ההגירה המקומית שפרסם מכון ירושלים למחקרי מדיניות (2023) אינם מבדילים בין יהודים ברמות דתיות שונות העוברים לעיר והעוזבים אותה, אך מגמת ההגירה הכללית ברורה.

על מנת לקזז את השינויים הדמוגרפיים המהירים בירושלים והשלכותיהם על בסיס המס של העיר,

תרשים 5 הכנסות עיריית ירושלים ממיסים ומממשלת ישראל*

* שינויים מנוכחים אינפלציה
מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות ולמ"ס

ממשלת ישראל נאלצה להזרים לעיר תקציבים הולכים וגדלים כדי להשלים את החסר.

תרשים 5 ממחיש עד כמה גדלו ההזרמות הללו בעשור האחרון לבדו בהשוואה לגידול בהכנסות העיר ממיסים.

אמנם הזרמות תקציב אלו יכולות להיות פתרון עבור עיר אחת – גם אם היא הגדולה בישראל – אך מדינת ישראל לא תוכל להמשיך ולפצות לנצח על נטישה של אוכלוסייה ירושלמית ברמה חברתית-כלכלית גבוהה, במיוחד אם ירושלים הופכת למשל עבור המדינה כולה.

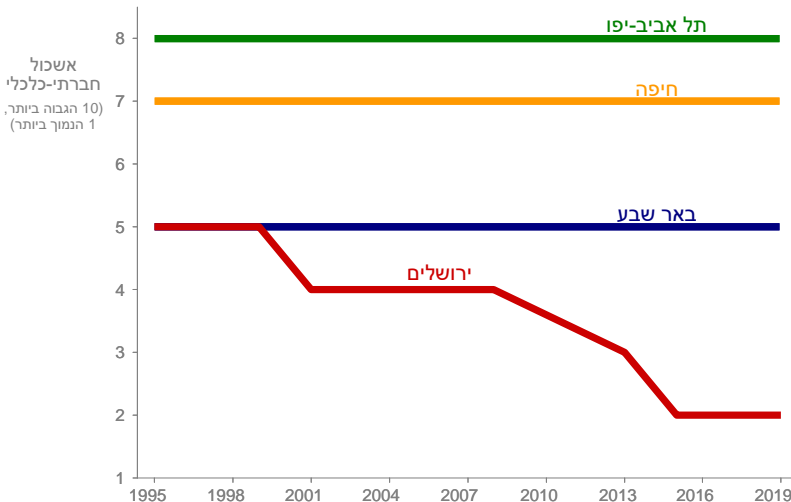
מבט עירוני רחב יותר

ב-1995, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הציבה את ירושלים באשכול כלכלי-חברתי אמצעי. בתוך

שני עשורים וחצי, העיר ירדה בשלושה אשכולות, מאשכול 5 לאשכול 2 (תרשים 6). הייחודיות של ירושלים

בהקשר זה מוצגת בהשוואה לשלוש ערים גדולות אחרות.

תרשים 6 אשכול חברתי-כלכלי של ארבע ערים גדולות 1995-2019

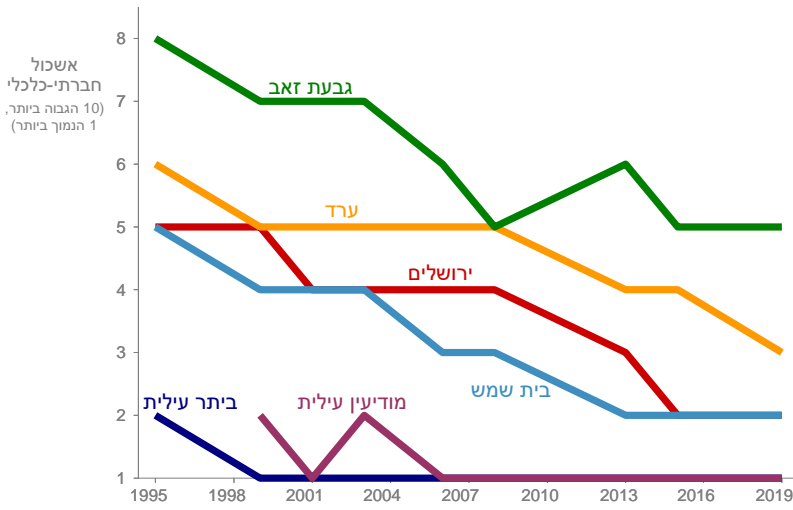

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

תל-אביב-יפו היתה והינה עדיין עיר משגשגת יחסית, ששמרה על סיווגה הגבוה באשכול 8 לאורך כל התקופה. באשכול אחד מתחת לתל-אביב-יפו, אשכול 7, נמצאת חיפה, אשר נותרה באשכול זה מאז 1995. באר שבע דורגה באשכול 5 ב-1995, כמו ירושלים. אולם בעוד שירושלים ירדה בשלושה אשכולות מאז, באר שבע נותרה יציבה באשכול 5.

תרשים 7 ארבע הרשויות המקומיות שחוו את הירידה הגדולה ביותר (3 דרגות) בדרוג החברתי-כלכלי

ועוד שתי רשויות חרדיות, 1995-2019

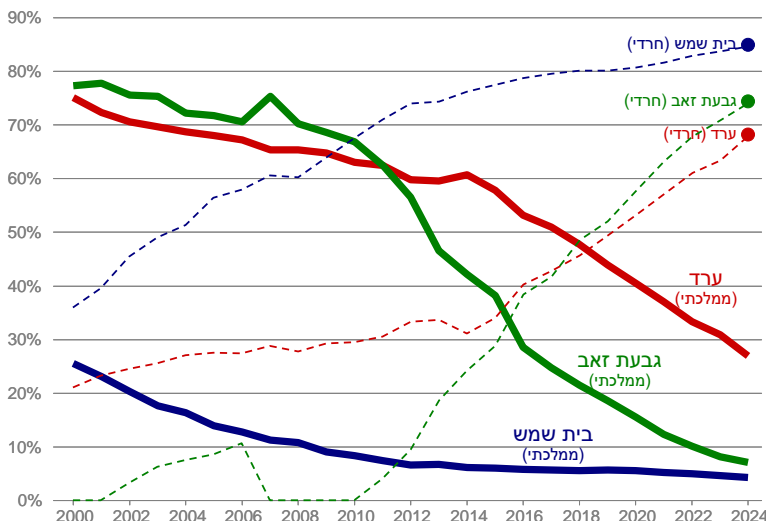
מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

בשנת 1995 באשכול 5 וירדה עד 2019 לאשכול 2, בדומה לירושלים (תרשים 7). ערד ירדה מאשכול 6 לאשכול 3 באותה תקופה, בעוד שגבעת זאב דורגה באשכול 8 (כמו חיפה) ב-1995, וירדה לאשכול 5 לאורך השנים.

פירון הילודה הגבוה במיוחד בקרב החרדים מחייב מציאת פתרונות דיור לחברה שצומחת מהר יותר מכל קבוצת אוכלוסיה אחרת בישראל. לצד בניית ערים המיועדות אך ורק לחרדים, יש כניסה

תרשים 8 שיעור התלמידים בבתי הספר היסודיים לפי זרם חינוך

בערים ובחרות, 2000-2024

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: משרד החינוך

באופן כללי, הלמ"ס סיווגה למעלה מ-200 רשויות מקומיות לפי מעמדן הכלכלי-חברתי. במקרים מסוימים, חל שיפור לאורך השנים בסיווג הכלכלי-חברתי של רשויות מקומיות. במקרים אחרים, כגון אלה המוצגים בתרשים 6, הסיווגים של הרשויות המקומיות נותרו קבועים, או ירדו. ירושלים, יחד עם שלוש ערים נוספות, חוו את הירידה הגדולה ביותר בסיווג הכלכלי-חברתי – כל את מהן ירדה בשלושה אשכולות.

אחת מהערים הללו, בית שמש, דורגה בשנת 1995 באשכול 5 וירדה עד 2019 לאשכול 2, בדומה לירושלים (תרשים 7). ערד ירדה

מאשכול 6 לאשכול 3 באותה תקופה, בעוד שגבעת זאב דורגה באשכול 8 (כמו חיפה) ב-1995, וירדה לאשכול 5 לאורך השנים.

פירון הילודה הגבוה במיוחד בקרב החרדים מחייב מציאת פתרונות דיור לחברה שצומחת מהר יותר מכל קבוצת אוכלוסיה אחרת בישראל. לצד בניית ערים המיועדות אך ורק לחרדים, יש כניסה משמעותית של חרדים לערים שלא היו חרדיות עד כה.

שתי הערים שהיו חרדיות מאז היווסדן – ביתר עילית ומודיעין עילית – היו בתחתית האשכולות הכלכליים-חברתיים במשך שנים. השאלה היא עד כמה בית שמש, ערד וגבעת זאב חוו התחדדות מהירה של האוכלוסיה במהלך הירידה שלהן בדרוג הכלכלי-חברתי.

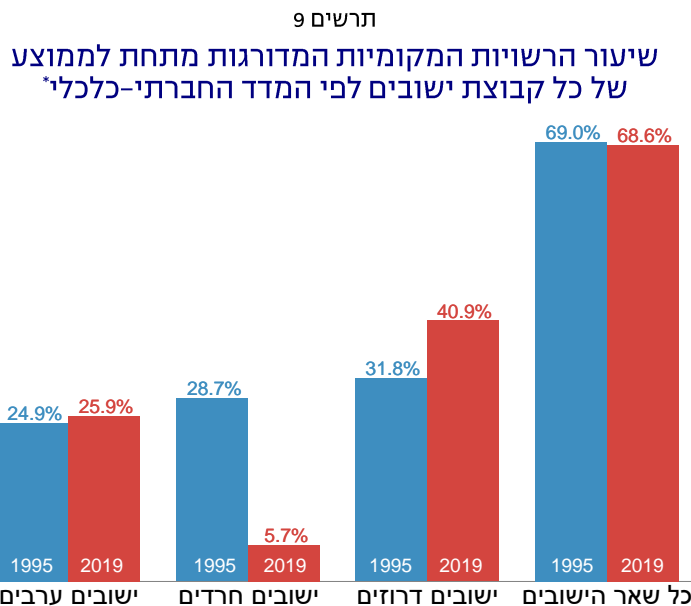
כפי שמוצג בתרשים 8, למעלה משליש (36%) מתלמידי בתי הספר היסודיים בבית שמש למדו בזרם החרדי ב-2000, קצת יותר

מרבץ (26%) למדו בזרם הממלכתי, והיתר למדו בזרם הממלכתי-דתי. עד 2024, חלקם של החרדים עלה ל-85% והחלק של התלמידים בחינוך הממלכתי ירד ל-4% בלבד.

בשנת 2000, ערד היתה עיר חילונית יחסית. שלושה רבעים מתלמידי בתי הספר היסודיים בה למדו בזרם הממלכתי ורק 21% בזרם החרדי. תוך 24 שנים בלבד, התמהיל הדמוגרפי התהפך, כאשר חלקו של הזרם החרדי עלה ל-68% וחלקו של הזרם הממלכתי ירד ל-27%. בגבעת זאב לא היו כלל בתי ספר חרדים בתחילת המילניום. תוך שני עשורים וחצי בלבד, חלקם של תלמידי בתי הספר היסודיים הממלכתיים ירד מ-77% ל-7% בעוד חלקם של החרדים הגיע ל-74%.

שינויים דמוגרפיים אלו התרחשו במהירות רבה, עם חוסר איזון בולט בפריון הילודה – והגירה שרק חיזקה את המגמות. התוצאה בכל אחת מהערים הללו היתה ירידה משמעותית בדירוג הכלכלי-חברתי. עד כמה המקרים הנקודתיים של מספר ערים ספציפיות מלמדים על תופעה כללית? מחקר זה הורחב לכל 183 הערים (לא כולל ירושלים, תל-אביב, חיפה, באר שבע, בית שמש, ערד וגבעת זאב שנידונו לעיל) שעבורן קיים דירוג כלכלי-חברתי ב-1995 וגם ב-2019.¹ ערים אלו חולקו לארבע קבוצות על בסיס קבוצת האוכלוסיה הדומיננטית שלהן: ערים ערביות, ערים דרוזיות, ערים חרדיות וכל יתר הערים. הדירוג הממוצע של כל קבוצת ערים חושב לשנים 1995 ו-2019.

הדירוג הממוצע של הערים הערביות ב-1995 היה גבוה מ-25% מכלל הרשויות המקומיות בארץ (תרשים 9). ב-2019 הדרוג הממוצע שלהן היה מעל 26% מהרשויות המקומיות, כלומר כמעט ללא שינוי. הדירוג הממוצע של הערים הדרוזיות היה גבוה מ-32% מהרשויות המקומיות ב-1995. מצבן היחסי של הערים הדרוזיות השתפר במהלך השנים, והממוצע של קבוצה זו עלה אל מעל 41% מהערים ב-2019. הדירוג הממוצע של כל יתר הערים (מלבד החרדים) היה גבוה מ-69% מהרשויות המקומיות ב-1995 וכן ב-2019. בניגוד גמור לשאר הקבוצות, הדירוג הממוצע

* כל 183 הערים עם דירוג כלכלי-חברתי ב-1995 וב-2019 (לא כולל את ירושלים, תל-אביב, חיפה, באר שבע, בית שמש, ערד וגבעת זאב שנותחו בנפרד).

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב ותונוים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

¹ בנוסף לשיבוץ של כל עיר באחד מעשר האשכולות הכלכליים-חברתיים, הלמ"ס גם דירוג כל אחת מבין 183 הערים.

של הערים החרדיות היה גבוה מ-29% מהרשויות המקומיות ב-1995, אך גבוה רק מ-6% מהרשויות המקומיות ב-2019.

נרטיבים כוזבים ועובדות

ישנה נטייה כללית של גורמים אינטרסנטים להשתמש במידע אנקדוטלי – שהוא במקרה הטוב, מידע חלקי בלבד, ובמקרה הרע, פשוט שקרי – בניסיון לעוות את התפיסה הציבורית ולקדם אג'נדות סקטוריאליות/אישיות ונרטיבים מוטים. זה נכון במיוחד בכל הנוגע לחברה החרדית. במשך שנים רבות, ישראל לא ניסתה לרכז נתונים סטטיסטיים על החברה החרדית, וגם היום המדינה לא מתעקשת למדוד את הידע הלימודי של הבנים החרדים בתחומי הליבה של החינוך – מה שמשאיר מקום למיתוסים הבאים במקום עובדות.

מיתוס 1: החרדים פונים להשכלה גבוהה, לכן הם אינם זקוקים ללימודי ליבה

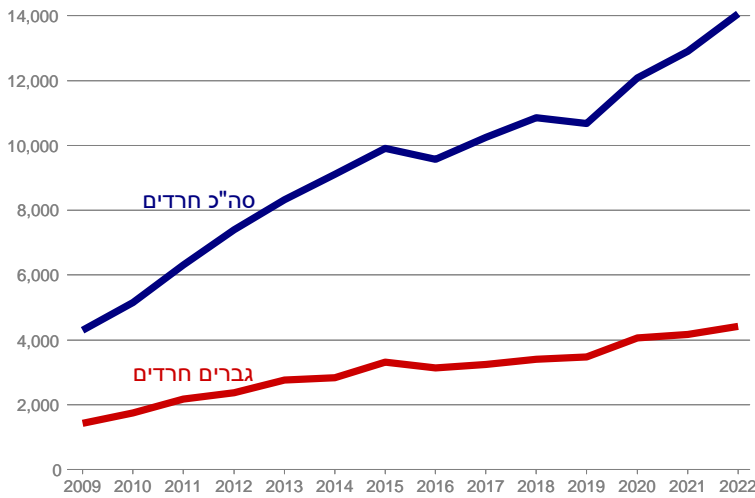
קיים קשר הדוק בין השכלה לבין תעסוקה ושכר – ומכאן שההשכלה קובעת במידה רבה אם העתיד צופן חיים מעל קו העוני או מתחתיו. לימודי ליבה ברמה גבוהה בתחומים החשובים למשק גלובלי הינם קריטיים בהקשר זה. אולם יש בישראל מי שמתעקשים למנוע ידע כה חיוני מילדיהם. על פי נרטיב מטעה המבוסס על עובדות חלקיות, מנהיגי החרדים טוענים כי היעדר לימודי ליבה כילדים אינו מפריע לחרדים להתגבר על הפער בידע ובכישורים כבוגרים. לשם כך, הם משתמשים בנתונים המראים עליה גדולה במספר החרדים בהשכלה הגבוהה – כדי לטעון כי לימודי ליבה אינם נחוצים.

הבנים החרדים לומדים לימודי ליבה חלקיים מאוד (מתמטיקה בסיסית ללא מדע או אנגלית), וגם אלה פוסקים לחלוטין לאחר כיתה ח'. במקום זאת, החרדים מתמקדים בלמידה של טקסטים דתיים במשך שנים, ועל סמך זה הם מפתחים תחושת מסוגלות בלתי מבוססת לגבי יכולות הלמידה שלהם כבוגרים בתחומים החשובים לעבודה במשק גלובלי תחרותי ולחיים בדמוקרטיה ליברלית מודרנית. כפי שכתבה מירב ארלוזורוב בדה מרקר (2016), על הדעה הרווחת בקרב מנהיגי החרדים: "את כל 12 שנות הלימוד שלכם – אנחנו משלימים בחצי שנה מכינה".

מספר החרדים הפונים למסלול האקדמי אכן גדל והולך (תרשים 10), בהנחה – המבוססת פשוט על יכולתם ללמוד טקסטים במשך שעות – שהם יכולים לדלג על לימודי ליבה כילדים ולהתגבר על כך כמבוגרים. תרשים 10 מראה את העליה התלולה במספר החרדים המעוניינים בהשכלה אקדמית, אולם יש מספר הסתייגויות חשובות לתרשים שיש להתייחס אליהן.

תרשים 10
סטודנטים חרדים בהשכלה גבוהה
2009-2022

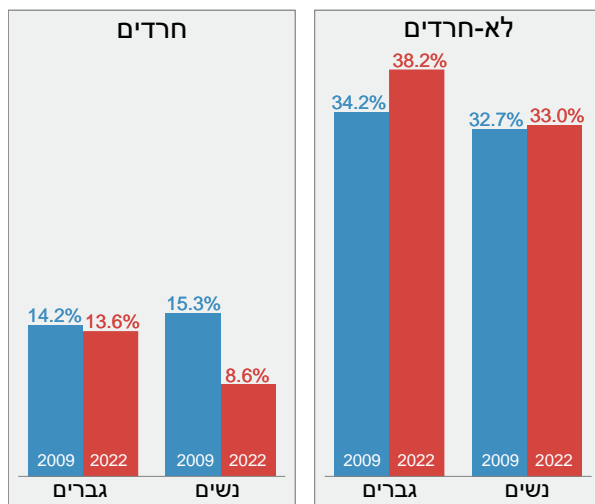

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: המכון הישראלי לדמוקרטיה

באוכלוסייה שגדלה במהירות כמו זו של החרדים, מבט פשטני על מספרים מוחלטים ולא על שיעור באוכלוסייה הוא מטעה. בנוסף, הגידול העיקרי במספר הסטודנטים הוא של הנשים, שזכות ללימודים בתחומי הליבה הרבה יותר מאשר הגברים. ואף על פי כן, על פי מבקר המדינה (2019), למעלה ממחצית (53%) מן הנשים החרדיות הפונות למסלול האקדמי, כולל מכינה, נושרות. למעלה משלושה רבעים (76%) מהגברים החרדים נושרים. אין קיצורי דרך בחיים, ויכולת למידה כללית אינה

מספיקה בדרך כלל כדי להתגבר על שנים שבהן לא נלמד החומר הדרוש להצלחה בלימודים האקדמיים. יתר על כן, החרדים שמנסים את המסלול האקדמי נוטים לעשות זאת במוסדות ברמה נמוכה יחסית. שיעור הגברים והנשים החרדים במסלול האקדמי הלומדים באוניברסיטאות המחקר היה 14% ו-15%

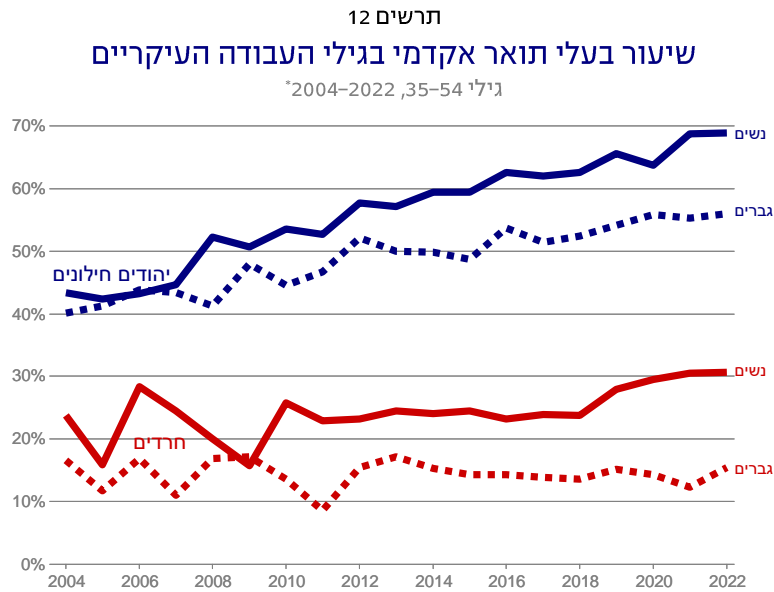
תרשים 11
שיעור הסטודנטים בהשכלה הגבוהה
הלומדים באוניברסיטאות מחקר

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: המכון הישראלי לדמוקרטיה

בהתאמה בשנת 2009, פחות ממחצית מהשיעורים המקבילים בקרב מי שאינם חרדים (תרשים 11). שיעורים אלו דומים למדי גם ב-2022, למעט שיעור הנשים החרדיות הלומדות באוניברסיטאות המחקר שירד כמעט במחצית. למרות העלייה במספר החרדים הפונים ללימודים אקדמיים, והעובדה שהם נוטים ללמוד במוסדות ברמה נמוכה, חלקם של החרדים בגילי העבודה העיקריים (35-54) עם תואר אקדמי נותר יציב במהלך שני העשורים האחרונים (תרשים 12). היתה עליה קלה בחלקן של הנשים לפני מספר שנים, אך גם מגמה זו נבלמה לאחרונה. למרות כל ההיפ

לגבי היכולות של החרדים ללמוד כבוגרים לאחר שדלגו על לימודי ליבה, חלקם של הגברים החרדים בעלי תארים אקדמיים נותר נמוך מאוד, ולא עלה כלל.

* נתונים עבור חילונים מהסקר החברתי. נתונים עבור החרדים מ-2014. מסקר כח אדם ולפני כן מהסקר החברתי משורשים אחרים.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

מיתוס 2: היהודים בישראל הופכים לפחות דתיים

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עורכת

סקר שנתי בו מתבקשים יהודים מגיל 20 ומעלה

להגדיר את עצמם כחרדים, דתיים, מסורתיים או

חילונים. בנוסף, הם גם נשאלים על רמת הדתיות

שלהם בגיל 15, מה שמאפשר למצוא את שיעורי

ההישארות בכל רמת דתיות ולבדוק כמה הופכים

לפחות דתיים וכמה הופכים ליותר דתיים.

הקבוצה עם שיעור ההישארות הגבוה

ביותר ב-2022 הם החרדים. 87% מאלה שהיו

חרדים בגיל 15 נשארו חרדים בגיל 20 ומעלה

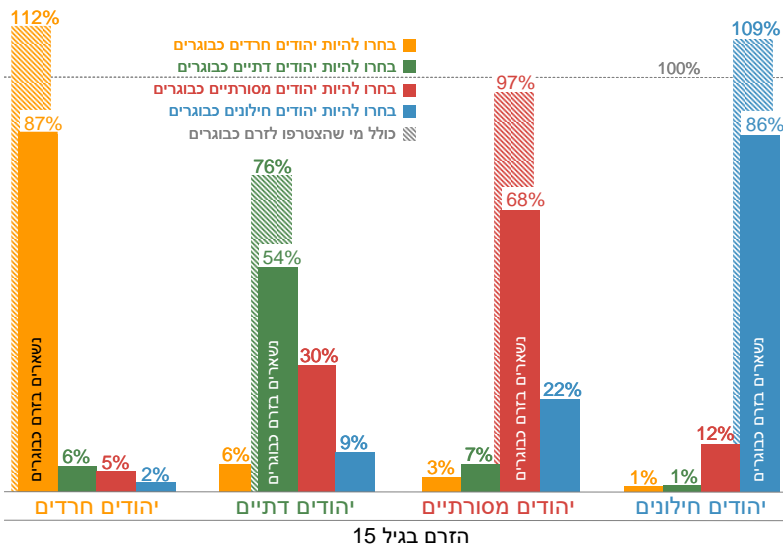
(תרשים 13). מתוך אלה שכבר אינם חרדים, 6%

הפכו לדתיים, 5% הפכו למסורתיים ו-2% הפכו

תרשים 13

הישארות מול תזוזה בין רמות דתיות בקרב יהודים

שיעור הנשארים ברמת הדתיות ושיעורי העוזבים לרמות אחרות בגילי 20+

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

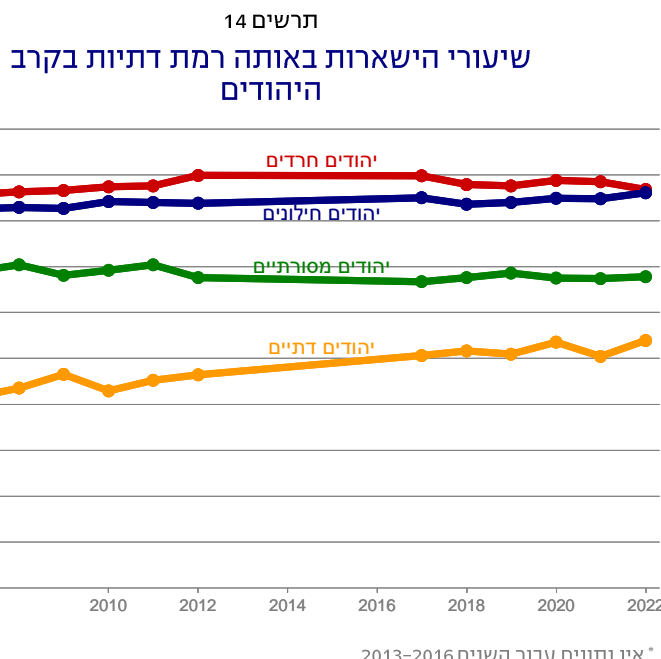
לחילונים. הקבוצה עם שיעור ההישארות השני בגובהו הם החילונים. 86% מאלה שגדלו כחילונים נשארו חילונים, 12% הפכו למסורתיים, רק 1% הפכו לדתיים ועוד 1% הפכו לחרדים. שתי הקבוצות עם שיעורי ההישארות הנמוכים יחסית הם היהודים המסורתיים (68%) והיהודים הדתיים (54%). בשני המקרים, הרוב המוחלט של העוזבים הפכו לפחות דתיים. 22% מהמסורתיים הפכו לחילונים לעומת 10% שהפכו ליותר דתיים. מתוך הדתיים, 39% הפכו לפחות דתיים בעוד שרק 6% הפכו ליותר דתיים.

לכן, על פניו, נראה שהיהודים – למעט החרדים – הופכים לפחות דתיים. אמנם שיעורי ההישארות בקרב היהודים הדתיים עלו בהתמדה לאורך השנים, מפחות מ-50% לקצת מעל 50% (תרשים 14), אך בשאר הקבוצות לא נראים שינויים ארוכי טווח משמעותיים.

אולם, זו נקודת מבט פשטנית מדי בנוגע למעברים בין רמות הדתיות השונות. אם מוסיפים את כל המצטרפים לרמת דתיות מסוימת לאלה הנשארים, מתברר ששיעור החרדים ב-2022 מתוך אלה שגדלו כחרדים גדל ב-12% בעוד ששיעור החילונים גדל ב-9%

(תרשים 13). ולמרות שיעור ההישארות הנמוך של היהודים המסורתיים, מספר המצטרפים אליהם מהקבוצות האחרות כמעט זהה, כך שמספר המצטרפים והנשארים ביחד כמעט זהה (97% למספר שגדלו כמסורתיים. יהודים שמצטרפים לקבוצת הדתיים מפצים על חלק מאלה שעזבו את הקבוצה, כך ששיעור של היהודים הדתיים מתוך אלה שגדלו כדתיים עומד על 76%.

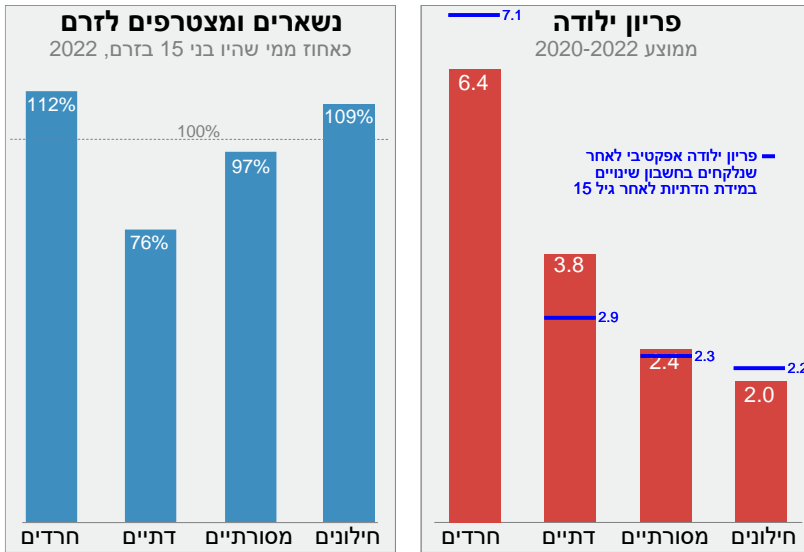
אבל גם ניתוח זה לא מספק את התמונה המלאה, משום שהוא אינו מתייחס לגורם העיקרי לשינויים הדמוגרפיים בישראל: פריון הילודה. עם ממוצע של 6.4 ילדים למשפחה חרדית – לעומת 3.8 אצל היהודים הדתיים, 2.4 אצל היהודים המסורתיים ו-2.0 אצל היהודים החילונים – הכיוון אליו דפוסי פריון הילודה בישראל מובילים את המדינה ברור (תרשים 15). פריון הילודה של החרדים הוא פי שלושה בערך מזה של המסורתיים והחילונים, וגדול בשני שלישים מפריון הילודה של הדתיים. במידה שמגמות ההישארות

* אין נתונים עבור השנים 2016-2013.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

תרשים 15 הישארות והצטרפות לזרמים היהודים מול פריון ילודה

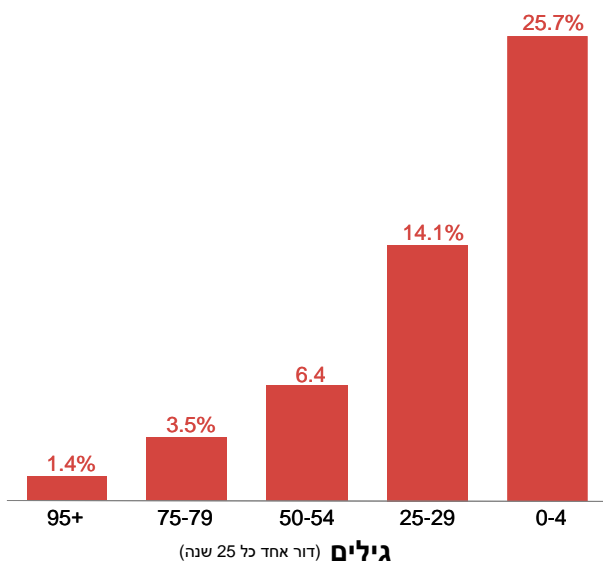

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

והעזיבה של כל קבוצה תמשכנה גם בעתיד, פריון הילודה האפקטיבי הנובע מכך רק מגביר את הפערים בפריון הילודה עוד יותר.²

חלקם של החרדים באוכלוסייה, לפי דור, ב-2023 מראה את השורה התחתונה הדמוגרפית (תרשים 16). בערך כל 25 שנה – או, בערך כל דור – חלקם של החרדים באוכלוסיית המדינה מוכפל. במילים אחרות, בעוד שחלקם של החרדים בקרב הקשישים ביותר הוא 1.4%, חלקם בקבוצת הגיל 75-79 יותר מכפול (3.5%), וחלק זה שוב

תרשים 16 שיעור החרדים בכל דור ישראל, 2023

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: המכון הישראלי לדמוקרטיה (2023)

מוכפל בדור הבא (גילי 50-54). חלקם של החרדים באוכלוסייה גדל בקצב אקספוננציאלי, כך שבשנת 2023, קצת יותר מרבע (25.7%) מהתינוקות והפעוטות בגילאי 0-4 הם חרדים.

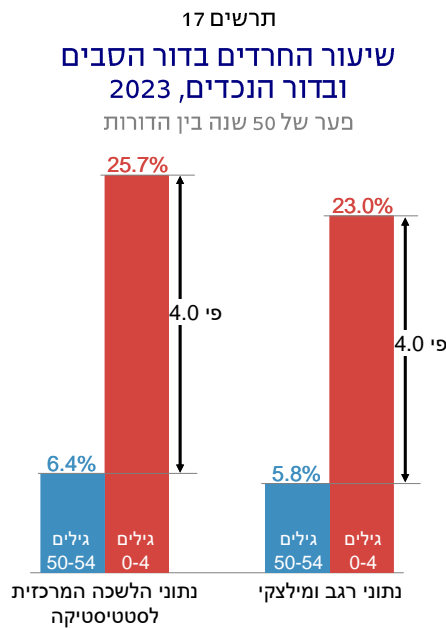
מיתוס 3: החששות מהשינויים הדמוגרפיים מוגזמים

רק בשנים האחרונות החלה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשאול יהודים כיצד הם מגדירים את עצמם – כחרדים, דתיים, מסורתיים או חילונים. לפני כן, הסתמכה הלמ"ס על מאפיינים חברתיים, כלכליים והשכלתיים כדי להעריך את מספר החרדים בישראל. מחקר חדש של רגב ומילצקי (2024) מהמכון החרדי למחקרי מדיניות השתמש בגישה חדשנית, המבוססת על "למידת מכונה" (machine learning), כדי לאמוד את מספר

² פריון הילודה האפקטיבי חושב בהנחה שהשינויים הנוכחיים ברמת הדתיות בקרב הקבוצות השונות יתקיימו גם כאשר הנולדים היום יהפכו למבוגרים.

החרדים בישראל לאורך השנים. שיטת האמידה של רגב ומילצקי (2024) עשויה להיות מדויקת יותר מהשיטה המסורתית של הלמ"ס.³

החישוב של רגב ומילצקי מצביע על כך שמספר החרדים בישראל נמוך בכ-10% מההערכות של הלמ"ס – ממצא מעניין שתפס תשומת לב ציבורית רבה לאחר פרסום המחקר. אך ממצא חשוב ורלוונטי הרבה יותר (בטווח הארוך) הוא שדווקא פריון הילודה של החרדים לפי רגב ומילצקי דומה מאוד לחישובי הלמ"ס. תרשים 1 משוחזר כתרשים נספח 1, עם הוספת נתוני פריון הילודה של החרדים ממחקרם של רגב ומילצקי (קו מקווקו). כפי שניכר מהתרשים, יש מעט מאוד הבדלים בין אומדני פריון הילודה של הלמ"ס ושל רגב-מילצקי לאורך השנים, כאשר האומדנים של רגב ומילצקי נראים בעיקר כהחלקה של השינויים באומדני שיעורי הלמ"ס לאורך השנים.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: למ"ס, רגב ומילצקי (2024)

השורה התחתונה מוצגת בתרשים 17. בעוד שהאומדנים של רגב ומילצקי מראים כי חלקם של החרדים באוכלוסיית ישראל נמוך במעט מחישובי הלמ"ס, שתי שיטות האמידה מראות כי חלקם של נכדי החרדים בני 0-4 באוכלוסייה הוא פי ארבעה מחלקם של הסבים בני 50-54 – כלומר, הן הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והן המחקר של רגב ומילצקי מראים שהאוכלוסייה החרדית צומחת בקצב אקספוננציאלי. עצם העובדה שחלקם של החרדים באוכלוסיית ישראל מוכפל בערך בכל דור אמורה להוות נורת אזהרה לכל קובעי המדיניות בישראל לגבי הכיוון שאליו פונה המדינה והמהירות שבה היא מתקרבת למצב שאינו בר-קיימא.

אי שוויון בהזדמנויות, בנטל ובתמיכות

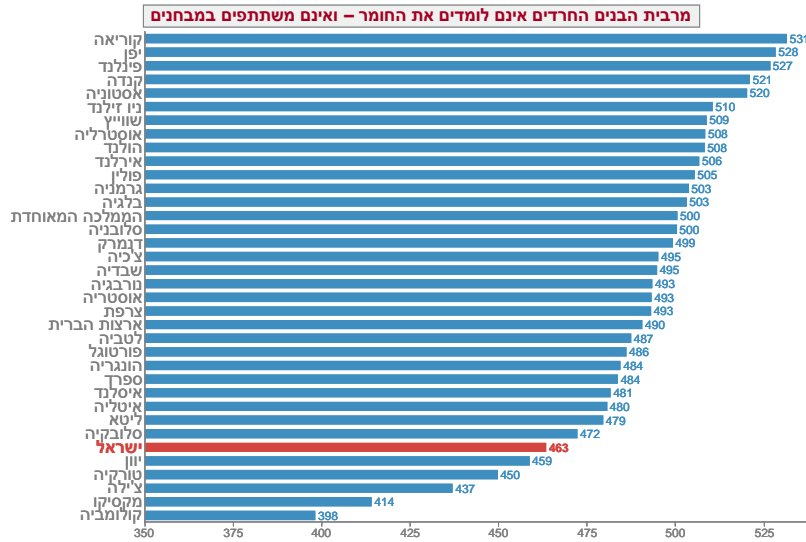
בהשוואה של ישראל לכל 36 מדינות ה-OECD שהשתתפו לפחות ב-17 מתוך 18 מבחני ה-PISA (במתמטיקה, מדעים וקריאה) שנערכו בין 2006 ל-2022, הישגי ישראל נמצאים כמעט מתחת לכל העולם המפותח (תרשים 18). חשוב לציין שתוצאה זו אינה נובעת מהבנים החרדים בישראל. רובם המוחלט אינו

³ הלמ"ס בוחנת כעת את שיטת רגב ומילצקי (2024) ותקבע אם היא אכן מדויקת יותר והאם יש לשלבה במתודולוגיית הלמ"ס להגדרת חרדים.

תרשים 18

ציון ממוצע רב-שנתי במבחני הפיזה

בכל 36 מדינות ה-OECD שהשתתפו לפחות ב-17 מ-18 המבחנים, 2006-2022*

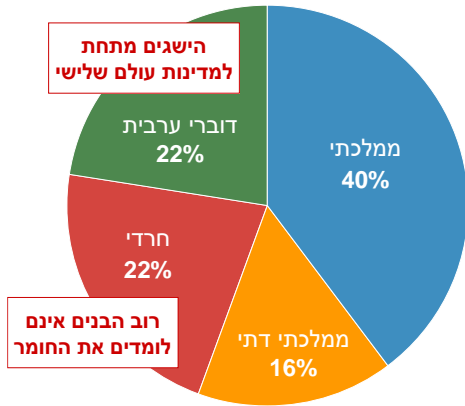
* ציונים ממוצעים במתמטיקה, מדע וקריאה. כל המדינות השתתפו בכל 18 המבחנים שניתנו בשנים 2006-2022, מלבד ארה"ב וספרד, שהשתתפו ב-17 מהמבחנים.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב ותוניום: OECD

לומד את החומר ואינו משתתף במבחנים – אחרת, הממוצע בישראל היה נמוך אף יותר.⁴ במילים אחרות, מערכת החינוך של ישראל היא אחת הגרועות בעולם המפותח. מספר רב מאד של תלמידים אינם זוכים בכלים שיאפשרו להם הזדמנויות להתחרות בעתיד עם ילדי המדינות המפותחות בשוק הגלובלי. התמונה נראית אף יותר בעייתית כאשר מחלקים את החינוך הישראלי לשלושת הזרמים שאינם חרדיים. הציון הממוצע הרב-שנתי (בין 2006 ל-2022) של תלמידי הזרם הממלכתי במבחני ה-PISA היה 493, מה שמציב אותם מתחת לרוב מדינות ה-OECD. הציון הממוצע של תלמידי הזרם הממלכתי-דתי היה 480, מה שמציב אותם מתחת ל-80% ממדינות ה-OECD. הציון הממוצע של דוברי הערבית בישראל (383) הציב אותם מתחת לכל מדינות ה-OECD ואפילו מתחת לרבות ממדינות העולם השלישי. במבחן האחרון שנערך בשנת 2022, דוברי הערבית בישראל דורגו מתחת לשלוש מתוך שש המדינות הערביות שהשתתפו במבחן.

⁴ בעוד שרוב הבנים החרדים לא לומדים את החומר ולא משתתפים במבחנים, בנות חרדיות דווקא השתתפו. ב-2022, למשל, הישגי הבנות החרדיות שהשתתפו במבחנים היו דומים לאלה של בנות מבתי ספר ממלכתיים, וגבוהים בהרבה מאלה של בנות מהזרם הממלכתי-דתי. אם, כמו שמשדר החינוך טוען, הבנות החרדיות שנבחנו הן מדגם מייצג של כלל אוכלוסיית התלמידות החרדיות, אזי עשויות להיות סיבות נוספות לכך שהרוב המכריע של הנשים החרדיות הפונות ללימודים אקדמיים לומדות במכללות ולא באוניברסיטאות המחקר (שהן כביכול יכולות להתקבל אליהן), שלמעלה ממחציתן נושרות אפילו מהדרג הנמוך של המסלול האקדמי, ושחלקן של הנשים החרדיות בעלות תארים אקדמיים כל כך נמוך ויציב יחסית בשני העשורים האחרונים.

תרשים 19 התפלגות התלמידים בכיתה א',

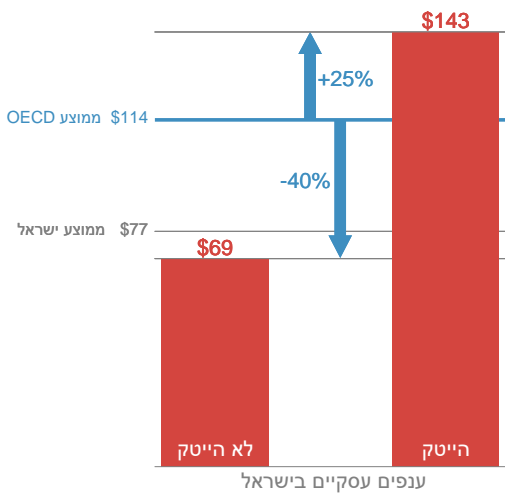
מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב ונתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

התפלגות תלמידי כיתה א' בשנת 2023 לפי זרמי החינוך מוצגת בתרשים 19. עשרים ושניים אחוזים מהתלמידים הם דוברי ערבית, אשר ציוניהם הממוצעים נמוכים מאלה של רבות ממדינות העולם השלישי. עשרים ושניים אחוזים נוספים הם תלמידי חרדים, שהרוב המוחלט של הבנים מתוכם אינם לומדים תכנית ליבה מלאה. לכך ניתן להוסיף ילדים יהודים שלומדים בבתי-ספר ממלכתיים וממלכתיים-דתיים בפריפריה הגיאוגרפית והחברתיות, שגם ציוניהם נמוכים מאוד. המשמעות היא שההישגים של כמחצית מילדי ישראל הם ברמה של מדינות עולם שלישי – והם שייכים לקבוצות האוכלוסיה הגדלות בקצב המהיר ביותר במדינה.

כאשר ילדים אלה יגדלו, הם יהפכו בסופו של דבר לרוב באוכלוסיה. רמת החינוך הנמוכה שהם מקבלים כילדים תאפשר להם לקיים רק משק של עולם שלישי כמבוגרים – שלא יוכל לממן מערכות בריאות, רווחה או בטחון של מדינת עולם ראשון. למען הסר ספק, ישראל לא תהפוך אז למדינת עולם שלישי. מוקפת באויבים הנחושים להשמדה, ישראל לא תשרוד אם היא לא תוכל להגן על עצמה. באפריל 2024, איראן שיגרה כ-300 מלייטס, טילי שיוט וטילים בליסטיים לעבר ישראל, שכולם

תרשים 20 פריון של עובדים בסקטור העסקי*

ערך מוסף לעובד באלפי דולר לפי יחס כח קניה, 2018

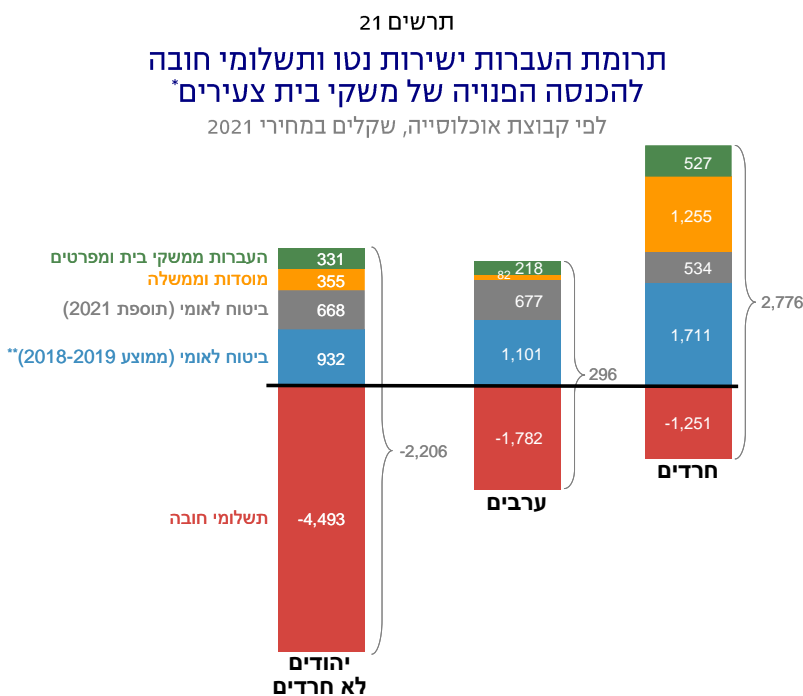

* חקלאות, ייעור, תעשייה, דיג, כרייה, חציבה, חשמל, מים, פסולת, בניה ושירותים עסקיים

מקור: OECD

כוונו לפגוע במדינה כמעט בו זמנית. במהלך השנים שקדמו למתקפה, יכולות ההיי-טק המתקדמות של ישראל אפשרו למדינה לפתח ולבנות יכולות יירוט טילים מהמתקדמות ביותר הידועות לאנושות. בסיוע ארה"ב ובעלות ברית אחרות, ישראל הצליחה ליירט כמעט את כל החימושים ששוגרו לפני שגרמו להרס. בשנים ובעשורים הקרובים, ככל שהטכנולוגיה ממשיכה להתקדם ברחבי העולם – ובין היתר גם במדינות המבקשות להשמיד את ישראל – להיעדר יכולת להישאר צעד אחד קדימה, ולשמור על היתרון האיכותי של ישראל, יהיו השלכות קיומיות של ממש עבור המדינה. ההשלכות של הפערים האדירים ברמת הכישורים שילדי ישראל מקבלים במערכת החינוך מוצגות בבירור בתרשים 20. ענף ההיי-טק מעסיק רק חלק קטן מהעובדים בישראל, אבל פריון

העבודה בו גבוהה ב-25% מהמוצע במגזר העסקי של ה-OECD. פריון העבודה ביתר ענפי המגזר העסקי בישראל נמוך ב-40% מהמוצע של ה-OECD. לכן, למרות ענף ההיי-טק המתקדם, חלקו בכוח העבודה כה קטן כך שהפריון של כלל המגזר העסקי (כולל ההיי-טק) נמוך בהרבה מהמוצע של ה-OECD. התפקוד הבעייתי כל כך של מערכת החינוך בישראל מביא לכך שחלק גדול מבוגריה אינם זוכים להזדמנות לתעסוקה פרודוקטיבית שהיתה יכולה להועיל להם ברמה האישית. בהשוואה למדינות שתלמידיהן משיגים ציונים טובים במקצועות הליבה, סבין, קמחי ובן-דוד (2023) מראים שמערכת החינוך בישראל מצליחה הרבה פחות להפחית את הקשר החיובי בין הישגי התלמידים לבין רמת ההשכלה של הוריהם. אילו זכו כלל ילדי ישראל לקבל את ההשכלה שהיתה יכולה לזרום אל מערכת החינוך מהאוניברסיטאות המובילות של המדינה, אזי כמבוגרים היו תורמים לצמיחה מהירה יותר של כלל המשק תוך הגדלת מספר הכתפיים הנושאות את הנטל הכלכלי של המדינה – במקום להיות חלק מנטל זה.

ההזדמנויות הבלתי שוות שמוענקות לילדים מתורגמות לאחר מכן לאי שוויון בנטל בקרב המבוגרים. בעוד שמשק בית ממוצע (עם ראש משק בית בגילי 25-44) של יהודים לא-חרדים משלם בחודש 2,206 שקלים כתשלומי חובה יותר מהתמיכות שהוא מקבל מהממשלה, וערביי ישראל בקושי נמצאים מעל נקודת השוויון בין התמיכות לתשלומים, ומקבלים 296 שקלים יותר בתמיכות ממה שהם משלמים כמיסים מדי חודש (תרשים 21). החרדים משלמים קצת פחות מיסים מהערבים, אך כוחם הפוליטי מבטיח שהם יקבלו בחודש 2,776 שקלים יותר ממה שהם משלמים במיסים.⁵

* משקי בית בגילי 25-44 ללא ערביי ירושלים. ** בשנת 2021 גדלו העברות מביטוח לאומי, לכן נערך אומדן לרמה הממוצעת בשנים 2018-2019 טרום תקופת הקורונה.

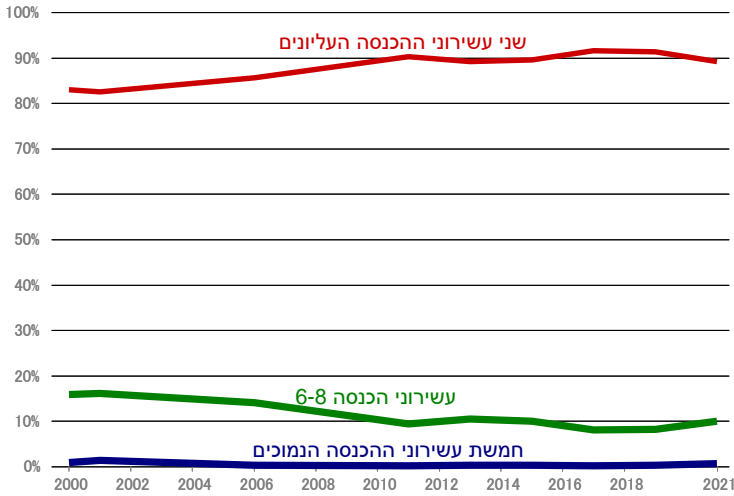
מקור: בנק ישראל (2022) נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

⁵ קרלינסקי, שדה, יוגב ושראל (2024) מרחיבים את ההשוואה ומוסיפים לתמיכות הכספיות גם את השווי של סובסידיות והטבות בעין. הם מוצאים שב-2018, משקי בית יהודים לא-חרדים שילמו 6,115 שקלים בחודש יותר במיסים ממה שהם קיבלו בתמיכות וסובסידיות, בעוד שמשקי בית ערבים-ישראלים קיבלו 1,037 שקל בחודש יותר ממה שהם שילמו במיסים. הפער בין מה שקיבל משק בית חרדי ממוצע בתמיכות וסובסידיות לבין מה שהוא שילם במיסים היה 4,107 שקלים מדי חודש.

תרשים 22

חלקם של עשירוני ההכנסה בסך התשלומים למס הכנסה, 2000-2021

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב נתונים: משרד האוצר (2022)

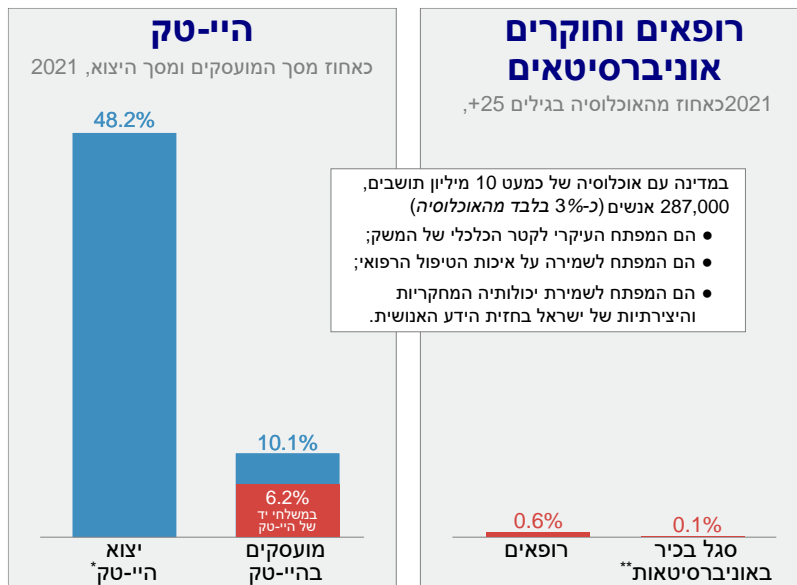
דוגמא לנטל הלא-שוויוני מוצגת בתרשים

22. עשרים אחוזים מאוכלוסיית ישראל אחראים על תשעים אחוזים מכלל הכנסות המדינה ממס הכנסה – נטל שעלה לאט לאט מאז 2000. מצד שני, ההכנסות של מחצית מאוכלוסיית ישראל נמוכות כל כך עד שהיא אינה מגיעה למדרגת המס התחתונה ואינה משלמת כלל מס הכנסה.

כמו שאי-השוויון בנטל והכפפת נורמות שאינן עקביות עם ערכים דמוקרטיים ליברליים הניעו חילונים משכילים לעזוב הערים שונות, ויצרו נטל גדול עוד יותר על אלה שנותרו, כך נראית הסכנה שישראל צועדת אליה במהירות.

כפי שמוצג בתרשים 23, רק 10% מהמועסקים בישראל עובדים בהיי-טק – מתוכם רק שני שלישים (או 6.2% מסך המועסקים) עובדים במשלחי יד של היי-טק. אנשים אלה לבדם אחראים לכמחצית מהיצוא של ישראל. הרופאים הקובעים את איכות שירותי הבריאות במדינה מהווים רק 0.6% מאוכלוסיית הבוגרים בגילי 25

תרשים 23

* חלקו של ההיי-טק בסך יצוא הסחורות והשירותים ** סך הסגל הבכיר באוניברסיטאות המחקר

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

ומעלה. חברי הסגל הבכיר באוניברסיטאות המחקר, המלמדים את הרופאים, המהנדסים ומדעני המחשב, הם רק 0.1% מאוכלוסיית גילי 25 ומעלה.

למרות שלישראל אוכלוסיה המתקרבת ל-10 מיליון, אין צורך שמיליון או שניים יחליטו לעזוב כדי שהמדינה תהיה בצרות גדולות. 287,000 האנשים (פחות מ-3% מהאוכלוסיה) בשלושת התחומים הללו הם המנוע העיקרי של הקטר הכלכלי של המשק; הם המפתח לשמירה על איכות הטיפול הרפואי; והם המפתח לכך שיכולותיה המחקריות של ישראל והחדשנות שלה תמשכנה להיות בחזית הידע האנושי.

במאי 2024, 130 מהכלכלנים והכלכלניות המובילים בישראל חתמו על מכתב אזהרה יוצא דופן בחריפותו שמביע דאגה חמורה מהכיוון שבו השילוב בין דמוגרפיה ומדיניות הממשלה מוביל את המדינה (פורום הכלכלנים, 2024).⁶ הם כתבו: "ללא שינוי בתוואי הקיים, תהליכים אלה מסכנים את קיום המדינה. רבים מהנושאים בנטל יעדיפו להגר מישראל. הראשונים לעזוב יהיו אלה שלהם הזדמנויות בחו"ל: רופאים ורופאות, מהנדסים ומהנדסות, עובדי ועובדות הייטק, ומדענים ומדעניות. האוכלוסיה שתישאר בישראל תהיה פחות משכילה ופחות יצרנית, וכך יגבר הנטל על האוכלוסיה היצרנית שנשארה – מה שיעודד הגירה נוספת מישראל. תהליך זה של "ספירת קריסה" שבה מעגלים הולכים וגדלים מעדיפים להגר, כאשר מצבם של הנשארים הולך ונעשה גרוע, יפגע קשות באוכלוסיות שאין להן אפשרות קלה להגר, ובכלל זה המגזר החרדי."

נכון למועד כתיבת עבודה זו, עדיין מוקדם להעריך את ההשלכות של ניסיון ההפיכה המשפטית של הממשלה שהחל בינואר 2023, ושל המלחמה המתמשכת מאז מתקפת החמאס ב-7 באוקטובר 2023. השלכות אלה עשויות בהחלט להחמיר את התהליכים ארוכי הטווח שתוארו לעיל. עם זאת, ניתן לקבל רמז לא מאד מדויק, אך מעניין, על העתיד לבוא, מתמונת ההגירה מישראל.

כפי שמראה בן-דוד (2019), בעוד שמספר האקדמאים שהיגרו מישראל לא היה גדול, הוא בכל זאת עלה על מספר האקדמאים הישראלים שחזרו, והפער נמצא במגמת עליה מזה שנים. מספרים אלה, שעודכנו בגלריית הגרפים באתר של מוסד שורש, מראים שכמעט שלושה אקדמאים עזבו על כל אקדמאי שחזר ב-2014, ושעד 2018 יחס זה גדל כבר ליותר מ-4 עוזבים על כל חוזר. היחס בין מספר הרופאים הישראלים במדינות ה-OECD לבין כלל הרופאים בישראל גדל כמעט פי שלושה בין 2000 ל-2020.⁷ אמנם מספר העוזבים נמוך, אך הגידול המתמיד במגמת העזיבה יציב ומדאיג.

⁶ בין החותמים על המכתבים היו 119 פרופסורים באוניברסיטאות, בהם שישה דיקנים בהווה ובעבר, נשיא אוניברסיטה אחד בעבר ונשיאי האגודה הישראלית לכלכלה בהווה ובעבר. בין החותמים היו גם כלכלנים שכיהנו בתפקידים בכירים במשרד האוצר, בבנק ישראל ובמשרד ראש הממשלה. גילוי נאות: מחבר מחקר זה היה אחד מחותמי המכתב ותרם לתוכנו.

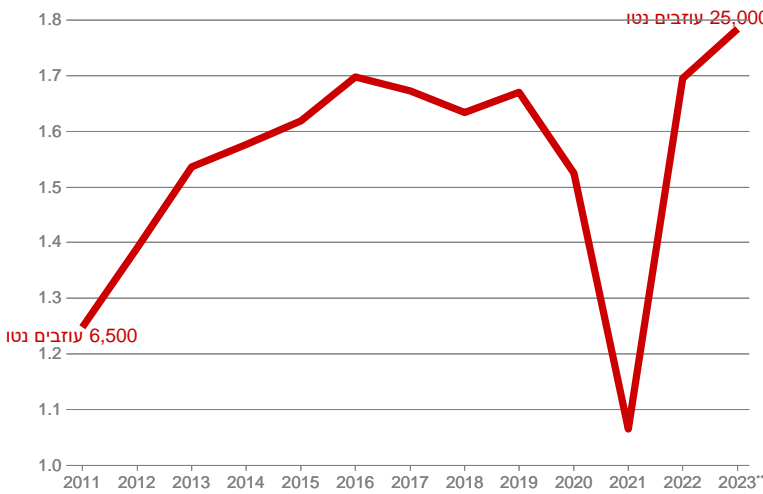
⁷ הנתונים המובאים כאן על רופאים ישראלים במדינות ה-OECD אינם כוללים את ארה"ב בשל הקושי להבחין בין רופאים ישראלים בארה"ב לבין רופאים אמריקאים שלמדו רפואה בישראל וחזרו אחר כך לארה"ב.

לאחרונה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שינתה את שיטתה לאמידת מספר הישראלים העוזבים והחוזרים. אף על פי שמדובר באמידה שרחוקה מלהיות מדויקת, התובנה העיקרית היא מהמגמה לאורך זמן. למעט תקופת מגפת הקורונה, נראה כי ישנה עליה מתמדת ביחס העוזבים לחוזרים, מ-1.25 בשנת 2011 ל-1.78 בשנת 2023 (תרשים 24).

ביסודה של ספירת הקריסה הלאומית הפוטנציאלית שתוארה לעיל נמצא שילוב קטלני של (א) תלמידים מפלחי אוכלוסיה גדולים הזוכים ללימודי ליבה ברמה נמוכה מאוד, אם בכלל, ו-(ב) פרוץ ילודה גבוה במיוחד בקרב אותם פלחי

תרשים 24
יחס העוזבים את ישראל לעומת החוזרים לארץ*

2012-2023

* יחס בין ישראלים יוצאים שלא נכללו במאגר השוהים בחו"ל בעת היציאה לחו"ל, ושהו בחו"ל לפחות 275 ימים במצטבר (מהם תשעים יום ראשונים ברצף) לבין ישראלים חוזרים שנכללו במאגר השוהים בחו"ל בעת הכניסה לארץ ושהו בארץ לפחות 275 ימים במצטבר בשנה לאחר כניסתם, מהם תשעים יום ראשונים ברצף.
"אומדן ארעי"

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אילת כהן-קסטרו (2023),
ואחמד חליחל (2024)

אוכלוסיה. אלא אם כן ייעשה משהו מאוד משמעותי ומיידי שישנה באופן תכליתי את המציאות הנוכחית בשני התחומים, התהליך שכבר היום נמצא בעיצומו יהיה בלתי הפיך ולא ניתן לעצירה.

שני יעדים מקבילים שישראל חייבת לחתור אליהם למען הבטחת קיומה

1. העברת ישראל לתוואי כלכלי-חברתי בר קיימא

שתי מהפכות בתחום המדיניות שיאפשרו רמת חיים גבוהה במשק צומח עם שיעורי עוני נמוכים ויבטיחו את יכולתה של ישראל להגן על עצמה:

• מהפך במערכת החינוך

הכולל:

- שדרוג משמעותי של תכנית למודי הליבה בכלל המערכת שתקנה לתלמידים את (א) הכלים לעבוד במשק גלובלי תחרותי, ו-(ב) ההבנה של היסודות הבסיסיים של דמוקרטיה ליברלית;
- תוכנית הליבה חייבת להיות אחידה וחובה בכל בתי הספר, כולל כל בית ספר דתי וחרדי;
- איסור מוחלט על מעורבותן של מפלגות פוליטיות בתכנים הנלמדים במערכת החינוך;

- שינוי מהותי של הדרך שבה בוחרים, מכשירים ומתגמלים מורים, לאור העובדה שהאוריינות המתמטית ואוריינות הקריאה של מורים ישראלים נמצאת בתחתית הדרוג של המדינות המפותחות (Hanushek, Piopiunik and Wiederhold, 2019);
- רפורמה מערכתית במשרד החינוך ובאופן פעילותו.

• מהפך בעדיפויות התקציביות של הממשלה

הכולל:

- הפסקה מוחלטת של מימון לבתי ספר שאינם מלמדים את תכנית הליבה המלאה;
- הפסקת תמיכות המעודדות אורח חיים של אי-עבודה;
- שקיפות תקציבית מלאה כדי שהציבור ידע מהן העדיפויות הלאומיות בפועל – ובין השאר, מי מקבל תמיכות וכמה הם מקבלים.

2. ביצור השינויים על מנת שישראל תישאר על תוואי בר קיימא

• שינוי שיטת הממשל

- מינוי שרים המבינים בתחום משרדיהם ויצירת זרוע ביצועית בעלת יכולת ליישום החלטותיה ולאכיפת החוק;
- בניית מערך אפקטיבי של איזונים ובלמים בין שלוש זרועות השלטון.

• ניסוח והעברת חוקה

לבצר בסלע את היסודות הממלכתיים שיגנו על המדינה וזכויות אזרחיה, ויקשו על כל מי שינסה בעתיד להחזירה לאחור.

חינוך אוניברסלי ברמה הגבוהה ביותר – שמדינה כמו ישראל, עם אוניברסיטאות מהשורה הראשונה בעולם, יכולה לספק – ישנה את כללי המשחק. ילדים בעלי שליטה טובה במיומנויות בסיסיות יזכו להזדמנויות לניידות כלכלית וחברתית שאולי לא תהיינה להם אחרת, תוך תרומה לצמיחה כלכלית ברמה הלאומית, והפחתת תלותם האישית באחרים. חינוך אוניברסלי ברמה הגבוהה ביותר יספק הבנה ברורה של המותר והאסור בחברה ליברלית – ללא קשר להעדפות של אורח חיים דתי או חילוני – ויקנה יכולת חשיבה ביקורתית שתפחית את המשיכה אל מנהיגים פופוליסטים ושרלטנים המציעים פתרונות פשטניים ומסוכנים לבעיות קיומיות מורכבות. מבוגרים משכילים יותר יבינו גם את הדרישות והמחויבויות הנלוות להורות ופעילו יותר שיקול דעת בהחלטות הנוגעות לפיריון הילודה שלהם.

שכנוע אנשים לקבל מהפך בחינוך מהסוג שתואר לעיל – במיוחד כזה הכרוך בהוצאת מפלגות פוליטיות מבתי הספר שהן מנהלות ו/או משפיעות עליהם – דורש שינוי סדרי עדיפויות תקציביים. כסף, או מניעת העברתו, מסייע במיקוד תשומת לב ומעודד ציות לנהלים ולהנחיות. השינוי המאסיבי הדרוש בסדרי

העדיפויות התקציביות צריך להתבסס על סדר יום לאומי ולא על אג'נדות סקטוראליות – סדר יום שיבטל את המערכת המוטה והלא שוויונית של תמיכות, סובסידיות, הנחות ופטורים. חשוב להדגיש כי המהפכות במערכת החינוך ובעדיפויות התקציביות של הממשלה אינן מכוונות נגד החרדים. הן מבוססות על פרספקטיבה לאומית המגבירה את השוויון בזכויות ובחובות בקרב כלל האזרחים, והן מניחות את היסודות להמשך קיומה של מדינת ישראל. היכולת ליזום מהפכות בסדר הגודל שתואר לעיל וליישמן מחייבת ממשלה המבינה ומפנימה את חומרת המצב ואת גודל השעה. זו צריכה להיות ממשלה הכוללת שרים בעלי הבנה בתחומי האחריות של משרדיהם. יש הכרח ברשות מבצעת המסוגלת ליישם את החלטותיה ולאכוף חוקים, לצד יישום איזונים ובלמים אפקטיביים בין שלוש רשויות השלטון כדי להבטיח שאף קו לא נחצה. על מנת להקשות על הממשלות הבאות לבטל את המהפכות המערכתיות בחינוך וסדרי העדיפויות התקציביות, יש צורך לחוקק חוקה שמבצרת בסלע את היסודות הלאומיים המגנים על זכויות היסוד ועל המערכת השלטונית החדשה. לאור מהירות השינויים הדמוגרפיים בישראל, חוקה זו חייבת להיות חסינה לשינויים לפחות בעשורים הקרובים – עד שהמהפכות בחינוך ובתמיכות יחלו להשפיע על הדורות הבאים כך שלא יהיה רוב בישראל המעוניין להחליש את היסודות הדמוקרטיים של המדינה.

מסקנות

התהליכים החברתיים, הכלכליים והפוליטיים שישראל עברה ועוברת בעשורים האחרונים הביאו את המדינה אל רגע האמת שלה. בעוד שישראלים רבים מסוגלים לזהות את הסימפטומים, מרביתם אינם קולטים את התמונה המלאה ששורטטה לעיל, ולא את העובדה שתמונה זו הולכת ומשתנה בקצב אקספוננציאלי – עם השלכות קיומיות על עתידה של ישראל. ירושלים וערים מתחרדות אחרות שתוארו כאן נסמכות על המדינה כדי להבטיח את צרכיהן הכלכליים והביטחוניים. אבל ישראל יכולה להסתמך רק על עצמה.

מכתב האזהרה ממאי 2024, החתום על ידי 130 מהכלכלנים והכלכלניות הבכירים בישראל, מדבר בעד עצמו (החלקים המובלטים בהמשך הובלטו במכתב המקורי):

”אנו, כלכלני וכלכלניות ישראל, מתריעים בצורה נחרצת וברורה נגד המשך ההתעלמות מתהליכים המובילים את מדינת ישראל לתהום כלכלי, ביטחוני, וחברתי. **הסכנה ברורה, ולהערכתנו הסבירות להתמשותה גבוהה מאוד. אולם, גם אם הסבירות נמוכה יותר, נוכח הנזק הפוטנציאלי האדיר לביטחון הלאומי, ניהול סיכונים בסיסי מחייב אימוץ מיידי של אסטרטגיה אשר תחזיר את ישראל לתוואי בר**

קיימא. אנו קוראים לציבור, לדרגים המקצועיים ולדרגים הפוליטיים להציב את הסוגיות שהעלינו כאן
בראש סדר העדיפויות הציבורי.

זוהי אזעקת אמת. ההיסטוריה לא תסלח לקברניטי המדינה בהווה ובעתיד – מכל קצות הקשת

הפוליטית – אם יעמדו מנגד.”

מקורות

ארלוזורוב, מירב (2016), "את כל 12 שנות הלימוד שלכם - אנחנו משלימים בחצי שנה מכינה", דה מרקר. <https://www.themarker.com/news/2016-07-26/ty-article/0000017f-f082-d487-abff-f3fe487d0000>

בן-דוד, דן (2019), "עזיבת הארץ המובטחת - מבט על אתגר ההגירה מישראל", מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי.

בנק ישראל (2022), **דין וחשבון שנתי**.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסיה**, שנים שונות.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **סקר חברתי**, שנים שונות.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **סקרי כוח אדם**, שנים שונות.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי**, שנים שונות.

המכון הישראלי לדמוקרטיה (2023), **שנתון החברה החרדית בישראל**.

חליחל, אחמד (2024), "האוכלוסיה בישראל לפי בפתחה של 2024", הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. כהן-קסטרו, אילת (2023), "מתודולוגיה חדשה לאמידת הגירה בין-לאומית של ישראלים בלמ"ס", הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

מבקר המדינה (2019), "הנגשת ההשכלה הגבוהה למגזר החרדי: 2011", **דוח שנתי 69**.

מכון ירושלים למחקרי מדיניות (2023), **שנתון סטטיסטי לירושלים**.

משרד האוצר (2022), **דוח מינהל הכנסות המדינה לשנים 2019-2020**.

משרד החינוך, נתוני רישום תלמידים בבתי ספר יסודיים, שנים שונות.

סבין, אריאלה, איל קמחי ודן בן-דוד (2023), "ההשפעה של השכלת הורים על הישגי ילדיהם - השוואת ישראל למדינות המובילות במבחני הפיזה בשנים 2006-2018", מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי.

פורום הכלכלנים (2024), "אזהרת הכלכלנים", https://economists-for-israeli-democracy.com/files/letter_2024-05-28.pdf

רגב, איתן ויהודית מילצקי (2024), **דוח מצב החברה החרדית**, המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קסיר, ניצה, רינה פינס ונתנאל פלאם (2022), **דוח ממדי העוני והאי שוויון בהכנסות**, המוסד לביטוח לאומי.

קרלינסקי, אריאל, תום שדה, ערן יוגב ומיכאל שראל (2024), על המיסים ועל הנפלאות: התפלגות הכנסות והוצאות המדינה בקרב משקי הבית בישראל", רבעון לכלכלה (יפורסם בקרוב).

Hanushek, Eric A., Marc Piopiunik, and Simon Wiederhold (2019), "The Value of Smarter Teachers: International Evidence on Teacher Cognitive Skills and Student Performance," *Journal of Human Resources*, 54, no. 4, 857-899.

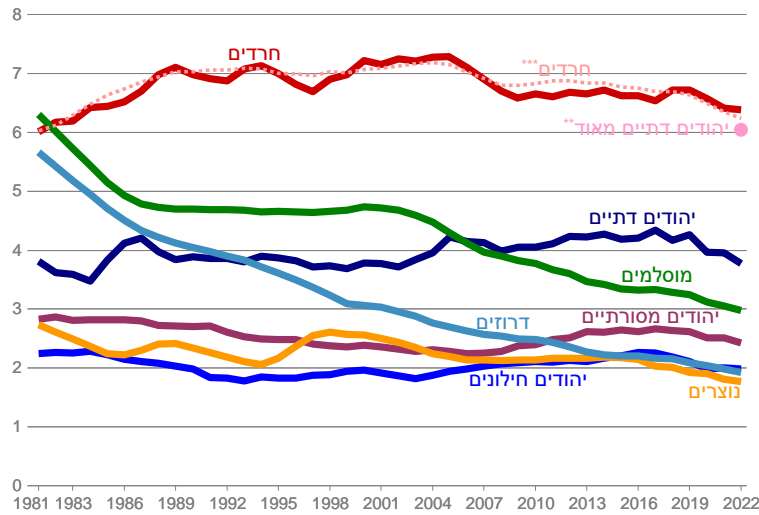
OECD Economic Surveys: *Israel 2023*.

OECD (various years), *PISA Results*, PISA, OECD Publishing, Paris.

מוסד שורש הוא מכון עצמאי ובלתי-תלוי לחקר מדיניות. המוסד עורך מחקרים מבוססי עובדות ובלתי מוטים על המשק ועל החברה האזרחית בישראל. מטרת המוסד לסייע בהנעת המדינה לתוואי ארוך טווח בר-קיימא, המעלה את רמת החיים בישראל ומקטין את הפערים בה. לקידום מטרה זו, מוסד שורש מספק מידע למקבלי ההחלטות המובילים בישראל ולציבור הרחב במדינה ומחוצה לה באמצעות תדריכים ופרסומים ברורים ונגישים על מקורן, אופיין ומימדיהן של סוגיות שורש מולן ניצבת המדינה. המוסד מציע חלופות מדיניות לשיפור רווחת כל חלקי החברה בישראל וליצירת הזדמנויות שוות יותר לאזרחיה.

תרשים נספח 1 פריון ילודה בישראל

ממוצע ילדים לאשה*

* ממוצע נע של שלוש שנים המסתיים בשנה המופיעה על הציר האופקי.

** דתיים מאוד (שאינם חרדים) המתגוררים ביהודה ושומרון (מהווים 22% מסך הדתיים שם) ב-2022 בלבד.

*** מקור: איתן רגב ויהודית מילצקי (2024)

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב

נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אחמד חליחל ואיילת ציונוב